

TARPTAUTINĖ KOMISIJA NACIŲ IR SOVIETINIO OKUPACINIŲ REŽIMŲ NUSIKALTIMAMS LIETUVOJE ĮVERTINTI

Nacių okupacija 1941 – 1944 m. Holokaustas ir kiti nacių nusikaltimai.

Holokausto Lietuvoje prielaidos

IŠVADOS

(patvirtinta 2002 06 19)

1. XIX a. pabaigoje lietuvių tautinis sąjūdis greta tradicinio antijudaizmo sąlygotų religinių įvaizdžių padėjo rasti Lietuvoje moderniajam antisemitizmui, kurį daugiausia lėmė ekonominio pobūdžio priežastys. Kita vertus, XIX a. tautinio atgimimo veikėjų darbuose pasirodžiusi moderniojo antisemitizmo ideologija nebuvo baigtinė kaip Lenkijos, Vokietijos, Rusijos antisemitų rašiniuose.
2. Po Pirmojo pasaulinio karo, žydų partijoms politiškai remiant Lietuvos nepriklausomybę, lietuvių aspiracijas Vilniaus konflikte bei pasisakant dėl Lietuvos valstybės pripažinimo *de jure*, Lietuvos vyriausybei suteikus žydų bendruomenei plačią autonomiją, iki 1924 metų egzistavo pakantūs ir draugiški santykiai tarp žydų ir lietuvių. Iki 1924 m. veikė Žydų reikalų ministerija¹ ir kitos žydų savivaldos struktūros, - tai buvo unikali Lietuvos žydų tautinės-kultūrinės autonomijos išraiška. Panaikinus ministeriją, išnyko Lietuvos žydų tautinės-kultūrinės autonomijos bruožas, skiriantis ją nuo kaimyninių valstybių bendruomenių gyvenimo. Kita vertus, 1924 – 1926 metais, stiprėjant lietuviškajam nacionalizmui, praradus Vilnių, radikalėjant reikalavimams vartoti lietuvių kalbą, yra pastebima įtampa abiejų tautų.
3. Antisemitizmas Lietuvoje sustiprėjo ketvirtąjį dešimtmetį, ypač antrojoje jo pusėje. Antisemitizmo stiprėjimą veikė ir vidinės (pasaulinės ekonominės krizės padariniai Lietuvos ekonomikai; valstybės vykdomas lietuviškos pramonės ir prekybinės buržuazijos protegavimas; konkurencinė kova tarp žydų ir lietuvių pramonės, amatų ir prekybos srityse; antisemitinė propaganda spaudoje ir propagandinių lapelių pavidalu), ir išorinės (iš Vokietijos sklidusi antisemitinė-rasistinė propaganda) aplinkybės. Sustiprėjusi įtampa tarp lietuvių ir žydų buvo sąlygota tiek moderniojo antisemitizmo, tiek tradicinių antijudėjinių nuostatų, kurios taip pat sustiprėjo ketvirtąjį dešimtmetį.
4. A. Smetonos valdymo metais (1927–1940) buvo slopinami bet kokie antižydiški ekscesai ir nebuvo išleistas nė vienas antižydiškas įstatymas. Iki paskutinių Lietuvos Respublikos dienų žydai išsaugojo valstybės finansiškai išlaikomas arba remiamas mokyklas, socialinės rūpybos įstaigas, valstybės nevaržomą religinį gyvenimą – visa tai leidžia kalbėti apie kultūrinę žydų autonomiją *de facto*. Ketvirtąjį dešimtmetį žydų padėtis Lietuvoje buvo geresnė, o antisemitizmas silpnesnis negu Lenkijoje, Rumunijoje, Vengrijoje, t.y. šalyse, kuriose gyveno pagrindinė Vidurio Rytų Europos žydų dalis.
Tačiau A. Smetonos vyriausybė(s) protegavo lietuvių verslininkus ir ekonominėmis priemonėmis siekė išstumti žydus iš prekybos ir pramonės. Žydai iš esmės buvo traktuojami kaip antrarūšiai piliečiai ir pagal nerašytą įstatymą neįsileidžiami į valstybės bei savivaldybių, netgi kultūrines, įstaigas, karo mokyklas ir diplomatinę tarnybą, aukštųjų mokyklų katedras. Nepaisant

¹ Tikslus pavadinimas – Ministras be portfelio žydų reikalams.

antisemitinių incidentų, tarpukario Lietuvoje nebuvo nė vieno pogromo, kuriame būtų nužudytas žmogus.

5. Sovietinės okupacijos metais (1940-1941) labai paaštrėjo lietuvių-žydų santykiai. Antisemitizmas krašte peraugo į naują, žydams grėsmingą lygį. Ankstesnius stereotipus, neretai taikomus žydams, tokius kaip “krikščionių priešai”, “lietuvių išnaudotojai”, daugelio lietuvių sąmonėje nustelbė naujas, politiniais motyvais grįstas žydų kaip “Lietuvos išdavikų”, “okupantų talkininkų”, įvaizdis. Žodis “žydas” dažnai tapdavo komunisto sinonimu. Žydų kilmės komunistai ir komjaunuoliai sudarė prielaidą susiformuoti žydo-komunisto stereotipui, tačiau žydų kilmės narių skaičius Komunistų partijoje, palyginti su bendru žydų bendruomenių narių skaičiumi buvo labai neženklus².
6. Lietuvių aktyvistų fronto vadovybė, į kurios sudėtį įėjo visų lietuvių politinių jėgų veikėjai, „atsaukė Vytauto Didžiojo suteiktą svetingumo teisę žydams” ir nevengdama grasinimų (“kad nebūtų nereikalingų aukų”) reikalavo, kad jie apleistų kraštą, bėgtų į Rusiją. LAF‘o centro Berlyne antižydiški atsisaukimai bei kiti dokumentai pasiekdavo Lietuvą ir darė nemažą poveikį lietuvių sąmonei.
7. Faktinė medžiaga rodo, jog 1940–1941 m. žydai nevaidino ypatingo vaidmens sovietinės valdžios, taip pat ir jos represinių institucijų struktūrose³. Žydai nukentėjo kaip ir kitos Lietuvos tautos: beveik perpus sumažėjo žydiškų vidurinių mokyklų, netoleruojama hebrajų kalba, švenčių dienos statuso neteko šeštadieniai; žydus skaudžiausiai palietė turto nacionalizacija. Per vienerius metus buvo areštuota beveik 500, o iš viso represuota 2,6 tūkst. žydų. Tarp 1941 m. birželio tremtinių žydų buvo 13,5 proc., o tarp visų krašto gyventojų – maždaug 7 proc. (1941 m. pradžioje Lietuvoje buvo per 3 mln. gyventojų, iš jų 208,4 tūkst. žydų).
8. Labai sustiprėjusį lietuvių priešišumą žydams pirmuoju sovietmečiu lėmė keletas priežasčių, tarp kurių minėtinos šios: 1) skirtinga geopolitinė abiejų tautų orientacija, kai žydams, iš esmės, sovietai buvo “mažesnis blogis” už hitlerinę Vokietiją, o dauguma lietuvių iš Vokietijos pusės laukė išsigelbėjimo nuo sovietinio teroro; 2) ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje lietuvių patirti politiniai ir diplomatiniai pralaimėjimai (1938 m. Lenkijos ultimatumo priėmimas, 1939 m. Klaipėdos krašto atidavimas Vokietijai, žygio į Vilnių 1939 m. rugsėjį atsisakymas, Raudonosios armijos įgulų 1939 m. spalį išsileidimas, kapituliacija prieš SSSR reikalavimus 1940 m. birželį, kolaboravimas su okupacinėmis jėgomis 1940 m. vasarą) sukėlė gilią moralinę lietuvių tautos krizę, kuri sąlygojo paplitusią nuostatą, kad dėl šalies nelaimių daugiausia yra kalti Lietuvos žydai.

Pirmininkas

Emanuelis Zingeris

Vykdantysis direktorius

Ronaldas Račinskas

² Žr. 1 lentelę: statistiniai duomenys apie realų žydų kilmės Lietuvos piliečių dalyvavimą Komunistų partijoje.

³ Žr. Priedus Nr.2 ir Nr. 3: statistiniai duomenys apie realų žydų kilmės Lietuvos piliečių dalyvavimą sovietų represinėse struktūrose.